

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ШЛЯХ ДО ДІАЛОГУ В ПРОСВІТНИЦТВІ

розвитку суспільства, лише відновлювала одну з традицій античної філософії, котра втілювалася в тому, що прийнято називати “науковим духом”, традицію надзвичайно важливу, але не єдину. Достатньо згадати “дух капіталізму” М. Вебера і “дух підприємництва” В. Зомбарта. Новий “класичний” раціоналізм виявився свого роду “зняттям” раціоналізму античного, але “зняттям” недіалектичним. “Нова раціональність” (С. Кримський) у сучасному світі стверджує “співзвучність” людини і буття.

1. Еразм Роттердамський. *Похвала глупоті*. – К., 1996. – С. 64.

2. Кримський С.Б. *Запити філософських смислів*. – К., 2003. – С. 97.

3. Мамардашвили М. *Необходимость себя*. – М., 1996. – С. 322.

4. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. К., 2000.

5. Новиков А.А. *Рациональность в ее истоках и утратах // Вопросы философии*. – 1995. – № 5.

6. Рац М. *Воинствующий рационализм или “разумна рациональность”?* // *Вопросы философии*. – 2002. – № 6. – С. 20.

7. Самсонов А.Л. *На пути к ноосфере // Вопросы философии*. – 2001. – №7.

8. Тизон-Браун М. *Завещание гуманиста // Звезда*. – 2001. – №12.

(Продовження статті див. у наступному числі журналу №7(54) 2009).

Стаття надійшла до редакції 21.04.2009

УДК 261.6

Тетяна Тхоржевська, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
Київського національного лінгвістичного університету

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ШЛЯХ ДО ДІАЛОГУ В ПРОСВІТНИЦТВІ

У статті підіймається проблема необхідності застосування інтегрованого підходу до усвідомлення педагогічної дійсності. Розкривається проблема формування релігійної культури як необхідної умови здійснення діалогу в просвітництві.

Ключові слова: релігійна культура, історія педагогіки, діалог.

Постановка проблеми. Сьогодні в українському суспільстві спостерігається все більша потреба в дослідженнях, які б інтегрували досягнення представників різних світоглядних концепцій для вироблення спільних підходів до розв’язання актуальних завдань. Не минула ця потреба й таку важливу сферу людської діяльності, як освітня. Наростаюча суспільна тенденція зобов’язує науковців долучитися до розширення горизонтів свого мислення. Для цього потрібно вміти прислухатися до чужої думки, сприймати її, вести рівноправний діалог з представниками різних світоглядних теорій, вчитися виробляти спільні рішення, які б пішли на користь загальному розвитку суспільної думки, науки, нації. Таким чином, у сучасній українській педагогічній науці має бути застосований інтегрований підхід, який на основі діалогу між різними культурами дозволив би відобразити комплексне усвідомлення педагогічної дійсності.

Аналіз попередніх досліджень. На сьогодні можна стверджувати, що українське суспільство

у сфері формування духовності демонструє готовність до діалогу різних сил, які справляють важливий вплив на освітньо-виховну сферу в країні. Ця готовність проявляється не тільки в словесних заявах, але й у практичних діях. Щоправда, поки що цей діалог може сприйматися опозиційними сторонами дещо скептично, але об’єктивний аналіз розвитку освітньої справи в Україні засвідчує великі зрушення, що відбулися у громадському світогляді за останні десять років. Вони є результатом великої підготовчої роботи, яка здійснювалася різними людьми в різних регіонах України. Фактично на здійснення діалогу працювали й працюють всі ті педагоги, священнослужителі, чиновники, які намагалися в тому чи іншому вигляді впроваджувати християнські виховні цінності, здобутки християнської педагогіки в навчально-виховний процес різних навчальних закладів, поєднуючи їх зі здобутками світської науково-педагогічної думки.

Спершу АПН України як ціле займало обережну позицію в питаннях дослідження і

впровадження християнських цінностей у навчально-виховний процес, водночас академіком-секретарем АПН України О.В. Сухомлинською було розроблено “Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей” [6]; академік-секретар АПН України М.Б. Євтух, голова наукової ради Всеукраїнського Православного педагогічного товариства, фактично понад десять років опікувався й продовжує опікуватися в АПН України науково-дослідницьким напрямком з проблем релігійної педагогіки, сприяє діалогу між представниками світської науки і церкви.

Проблемі виховання особистості на засадах морально-християнських цінностей в Україні присвятили дисертаційні дослідження О.Б. Каневська (XVI – перша половина XVIII ст.); Т.А. Ільїна (XIX – початок XX ст.); В.М. Карагодін (дослідив проблему морального виховання в педагогічній думці IV – XI ст.); Т.Д. Тхоржевська (дослідила розвиток теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогіки України). Внесок УГКЦ у справу морально-релігійного виховання молоді Галичини розкривається в дослідженнях Л.Я. Генік, І.Я. Мещеряк, М. Чепіль, Ю.А. Щербяк та ін. Особливе місце серед сучасних українських дослідників християнського виховання займає О. Вишневський, який є розробником кодексу цінностей сучасного українського виховання, теоретичних основ педагогіки з урахуванням історичного християнського виховного досвіду українців.

Діалогу сприяли й сприятимуть надалі дослідження багатьох українських учених у царині християнської педагогіки. Проблема моральності сучасного українського суспільства та ролі християнської релігії, православ'я у виправленні існуючого стану, питання історичних заслуг православної церкви в просвіті народу, упровадження християнських моральних цінностей у навчальні заклади розглядається такими вченими, педагогами, як Т. Алексеєнко, І. Андрухів, Г. Батичко, А. Богуш, А. Бойко, Д. Болгарський, Т. Болгарська, С. Вацлавська, А. Вихруш, Н. Вовчук, Ю. Гуров, А. Гурова, М. Дарманський, О. Євстигнєєв, М. Євтух, З. Жеруха, В. Жуковський, К. Журба, Л. Задорожна, В.М. Зотов, І. Зязюн, С. Карпенчук, В. Костів, Т. Кравченко, В. Кузьмик, В. Кухарський, Л.В. Майко, В. Маключенко, В. Маліновська, Г. Маслай, М. Мельничук, В. Мосіяшенко, В. Ніконенко, О. Огірко, В. Оржеховська, Е. Панасенко, В. Патійчук, В. Пашенко,

Д. Пенішкевич, О. Петренко, І. Петрова, Л. Петрук, Л. Повалій, В. Постовий, В. Рашковська, Г. Сагач, В. Синіцин, Л. Согур, О. Сухомлинська, С. Фокін, В. Хайруліна, О. Хромова, М. Швед, Л. Шумра, П. Щербань, І. Яцко, В. Ященко та ін.

Таким чином, в Україні створені підстави для проведення продуктивного діалогу між прибічниками різних підходів у сфері формування духовності, морального виховання. В усякому разі існує значна теоретична і практична база, на основі якої може здійснюватися плідне співробітництво.

Метою даної статті є розкрити проблему однієї з важливих умов ведення діалогу у сфері формування духовності, морального виховання, а саме релігійної культури учасників діалогу.

Виклад основного матеріалу. Від часів проголошення незалежності України діалог в питаннях виховання дітей та молоді між світськими освітянами та представниками різних церков України завжди ускладнювався через подекуди протилежні інтереси різних сторін. Що стосується українського православного духовенства, то воно завжди виявляло велику зацікавленість у творчій співпраці зі світськими педагогами, АПН України, Міністерством освіти і науки, прекрасно усвідомлюючи, що без неї досягнення накреслених освітніх цілей є неможливим. Солідне представництво світської науково-педагогічної еліти на з'їздах Всеукраїнського Православного педагогічного товариства, починаючи з 2003 року, засвідчило, що певні кроки у зближенні світської та духовної сторін були зроблені. Однак Міністерство освіти і науки України, спираючись на чинне законодавство, до останніх років захищало школу України від будь-яких релігійних впливів, залишаючи школу України незалежною від релігії. Проте в останні декілька років, відреагувавши на доручення Президента України В. Ющенка щодо подолання морально-духовної кризи суспільства, Міністерство здійснило справжній прорив у даній справі, наблизившись до західноєвропейської практики. Починаючи з 2005/2006 н. р., батькам надано право вибору вивчення дітьми предмета “Етика” в п'ятих – шостих класах або факультативних курсів морально-етичної проблематики, що апробуються в регіонах, наприклад, “Основ православної культури”, “Християнської етики”, “Християнської культури”, “Основ мусульманської культури Криму” тощо [4]. Як зазначено в інструктивно-методичних рекомендаціях МОН України щодо вивчення шкільних дисциплін у 2007/2008 н.р., у багатьох навчальних закладах країни тепер вивчаються

предмети духовно-морального спрямування (як предмети за вибором та факультативи), складовою яких є спеціальний курс “Основи християнської етики 5 – 6 класи” [3, 36].

В останні роки все більша кількість науково-практичних конференцій засвідчує прагнення прямого діалогу між церквою та світськими освітянами при обговоренні питання співпраці в морально-релігійному вихованні особистості. Авторка даної статті лише за останній 2008 рік особисто взяла участь у цілому ряді конференцій, присвячених виробленню інтегрованого світогляду в сучасній науці (м. Острог, Національний університет “Острозька Академія”), місцю православних традицій у сучасній педагогіці духовності (м. Київ, Київський міський будинок вчителя; м. Київ, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка); значенню християнських цінностей у системі підготовки вчителя національної школи (м. Умань, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; м. Буча, Український гуманітарний інститут). Зокрема, на Перших Покровських міжнародних просвітницьких читаннях “Духовність, культура і наука: від традицій до майбуття” (16 – 18 жовтня 2008 р., м. Київ, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка) проблемі діалогу як шляху до майбутнього було відведено особливе місце.

Авторка статті діалог у сфері релігійних відносин пов’язує з релігійною культурою в суспільстві. Ми впевнені, що лише на ґрунті релігійної культури можливий рівноправний і продуктивний діалог у суспільстві, а отже, перспектива на майбутнє.

Релігійна культура – це, на наш погляд, широке поняття, яке перш за все передбачає культуру взаємних стосунків тих, хто вірує. Вірує – у широкому розумінні слова, адже кожен громадянин є носієм певної віри, певної релігії в прямому й переносному значенні цього слова. Якщо ж говорити про діалог між освітянами, то не треба забувати, що кожен освітянин є носієм певної віри, певної життєвої філософії. Дуже важливо, щоб віра кожного з нас не перероджувалася на фанатизм, не закривала від нас інших людей, роблячи несприйнятливими до чужої думки. Вважаємо, що релігійна культура нашого посткомуністичного суспільства повинна полягати в тому, щоб відмовитися від спрощеного трактування історії людства та місця в ній релігії, прийняти культуру в усій повноті її існування та надати можливість кожній окремій особистості

вирішити це складне питання: бути в її серці Богові чи ні.

Стосовно майбутніх учителів ми розуміємо це як ознайомлення студентів зі здобутками християнського виховання, православної, католицької педагогіки, які формували й формуватимуть свідомість значної частини населення України.

Що ж стосується майбутніх пастирів, то однією з ознак їх релігійної культури могло би бути глибоке, свідоме знання проблем історії релігії, історії педагогіки, християнського виховання, що спонукало б у першу чергу до вимогливості по відношенню до себе, відповідальності за свої дії та вчинки, до щирого бажання наблизитися до тих високих зразків, які дає історія християнства.

Чи можна говорити про релігійну культуру і навіть педагогічну культуру майбутніх учителів, якщо вони, як і раніше, будуть позбавлені пізнання християнських виховних цінностей, на яких виховувався, і, як показує життя, буде виховуватися український народ? Чи можна говорити про релігійну культуру майбутнього священика, якщо він не усвідомить, що боротьба за православні ідеали – це не “захист свого мундиру”, а перш за все боротьба із самим собою за свою душу? Чи можна буде говорити про релігійну культуру в українському суспільстві, якщо ми не надамо можливості віруючим і атеїстам задовольнити свої духовні потреби (але не за рахунок інших), у тому числі й в освітній сфері?

Терпимість, толерантність, екуменізм – ознаки сучасного світу. Життя показує, що більш стабільною, мирною є система, де всі сприймають один одного такими, як вони є. Але тоді виникає інша важлива проблема: як у таких обставинах захистити і втілити свої принципові позиції, як захистити своє уявлення про добро і зло. Недарма серед питань, які турбують православних священнослужителів, є питання: “Принциповість і толерантність: де полягає межа?”

Звернемося до історії розвитку теорії і практики виховання. Уся історія педагогіки – це драматична, а здебільшого, трагічна історія боротьби різних систем виховання. Як може діяти певна система виховання в різнобарвному оточенні, якщо вона, як і всі інші, потребує середовища і впливу на душу дитини від її народження? Система може або замкнутися в собі й тоді має два шляхи для утримування своїх вихованців: їх палку прихильність чи неможливість вирватися з кола, або може претендувати на роль

надсистеми, яка здійснює агресивну політику розповсюдження, і тоді вона має ті ж два описані вище шляхи.

Знову повернемося до думки: уся історія педагогіки – це драматична, а здебільшого, трагічна історія боротьби різних систем виховання. Однак наше дослідження засвідчує, що в результаті цієї боротьби знаходяться нові сміливі рішення, відбувається перегляд віджилих форм і методів, оновлення або перегляд старих позицій, осмислення під новим кутом зору власної теорії та практики. Фактично ця боротьба стимулює опозиційні сторони до самооновлення, утримує від застою. Зупинити цю боротьбу не в наших силах, але, можливо, у силах суспільства перевести цю боротьбу з площини кривавої, фізичної до площини моральної. А отже, є й третій шлях: існувати нарівні з іншими системами, визнавши права інших. Тоді не потрібне насильство, можна обмежитися лише власним прикладом. Тоді діалог – це шанс бути почутим іншою стороною, захистити свої принципи, а не зрадити їм.

У диякона Андрія Кураєва знаходимо: “Християни ж запропонували розрізняти терпимість ідейну і громадянську. У людей повинно бути право на незгоду, на дискусію, на різку оцінку протилежних поглядів. Але державі не слід втручатися в ці суперечки...” [2, 21].

Проблема принципності і толерантності близька до проблеми єдності і розділення. Остання проблема не є суто виховною. Вона проектується на різні аспекти суспільного життя, у тому числі й на релігію. Між богословами немає єдності в оцінці даної проблеми. Нам здається доречним у контексті розглядуваного питання навести думку Дмитра Степовика про позитивні наслідки розділення: “Розгалуження або відділення є благом там і тоді, де і коли так звана “єдність за всяку ціну” призводить до поневолення одного другим, де навмисно змішується несумісне – правда і неправда, добро і зло. Єдність без доброї волі і свободи вибору є середовищем, у якому нарастає і множитья зло” [5, 10]. Отже, саме відділення дає змогу відмежуватися від зла, стати на бік добра, точно так само, утім, як і відкинути добро на користь зла. Але вкотре хочемо наголосити: розділення – це не відмова від діалогу, це можливість захистити свої позиції.

Повертаючись до релігійної культури як запоруки діалогу, слід наголосити: культура тих, хто виховує в Україні, повинна вийти на більш високий рівень узагальнення, що дозволив би піти не шляхом взаємозаперечення, але шляхом об’єднання зусиль різних виховних систем. Історія

педагогіки ясно вказує на те, що загальний розвиток теорії та практики виховання відбувається за рахунок розвитку як релігійної думки (і не тільки християнської), так і секуляризованої. Вони не просто співіснують, але у своїх змаганнях не дають людству заспокоїтися на досягнутому, закріплюють в упевненості, що відкрита остаточна правда, дозволяють критично оцінити набутий досвід, підштовхують до розв’язання назрілих завдань. Не знати цього – значить обідняти себе як людину, обмежувати свій кругозір, неповноцінно мислити. Зібраний нами історико-педагогічний матеріал підтверджує: розвиток педагогічної думки потребує цієї взаємозбагачуючої боротьби. Релігійне і секуляризоване існують як плюс і мінус, як “так” і “ні”, як біле і чорне. Вони можуть не тільки заперечувати одне одне, але й гармонізувати світ, виявляючи негатив і стверджуючи позитив. Їхні змагання породжують кристал універсальної педагогічної думки.

Варто пам’ятати висновок Миколи Бердяєва про те, що будь-який розвиток супроводжується болісними відчуттями: “Есть жестокость и болезненность во всяком процессе развития, во всяком выходе из состояния покоя и бездвижности, во всяком восхождении. Героическое начало – жестокое начало. Само движение уже болезненно” [1, 257]. Враховуючи це, ми не маємо сприймати трагічно відчуття болю на шляху до пізнання, особистісного або громадського розвитку. Ми маємо розуміти, що за боєм обов’язково стоїть сходження на нову сходинку розвитку.

Не варто розраховувати, що процес розвитку педагогічної думки може бути безболісним, адже різні виховні системи мають один об’єкт впливу – дитину й діють за схожими механізмами, оскільки намагаються розповсюдити свою дію з найперших днів існування дитини й на якомога ширше оточення. Але кожна виховна система, що захоплюється розширенням свого ареалу будь-якою ціною, підміняючи поняття “сприятливе середовище” поняттям “підкорене середовище”, рано чи пізно приречена на невдачу. Єдиний надійний спосіб розповсюджувати свою педагогічну віру – це самому її сповідувати й захоплювати власним прикладом інших.

Якби це переконання лягло в основу педагогічної свідомості тих, хто виховує, та поєдналося би з устремлінням до розширення свого педагогічного світогляду за рахунок просвітницького діалогу, можна було б засвідчити, що релігійна культура в суспільстві набуває якісно нового розвитку.

Світлої пам'яті батька,
академіка Тхоржевського Д.О.,
якому 18 червня 2009 р. виповнилося б 79 років.

V V ² V V ² V V ² V V ² V V ² V V ² V V ² V V ² V V ² V V ² V V
2 2

“Виховання – найкращий скарб у старості”.

Арістотель
древньогрецький філософ

“Розум – цей інструмент самоподвоєння людини, її самоусвідомлення і самооблуди орієнтує нас у світі тільки приблизно”.

Василь Стус
український поет, громадський діяч

[illegible]